

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Sayı: 11 | Yıl: 2018/1

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) basılı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLİNE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atf dizin tarafından taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Mevzûat Edebiyatında Metin Tenkid Faaliyetleri

Murat KAYA*

Geliş Tarihi: 30.04.2018, Kabul Tarihi: 27.05.2018

Öz

İçerik üzerinden hükme varmanın adı olan metin tenkidi, hadislerin; Kur'an'a, sünnete, tarihe, akla ve ilmî gelişmelere arz yöntemi ile icra olunan ve muhtevaların karşılıklı sunumu ve mukayeseleriyle gün yüzüne çıkan bir tesbit işlemidir. Zihinsel bazı kabuller ölçüğünde rivâyetleri; ölçü, mantık, duygu, üslup veya liyakat gibi soyut değerler üzerinden tahlile tabi tutarak ilgili hükme varmak da metin tenkidi kapsamındaki çabalardır.

Hadislerin tesbitinde, metin tenkidinden özellikle kaçınıldığı ve haberlerin büyük çoğunlukla sened üzerinden hükme bağlandığı şeklinde özetlenebilen eleştiriler, güncelliğini korumakta ve hadis araştırmalarına dair önemli bir tenkid noktası oluşturmaktadır. Mevzûat edebiyatı eserlerinde metin tenkidine sıkça başvurulduğu kabul gördüğünden mevzû hadis edebiyatı müelliflerinin ilgili çabaları, malum eleştiriler kapsamına dâhil edilmemektedir. Özellikle literatür içerisinde kaynaklık vazifesi gören ve çalışmamızın ana temasını oluşturan *Kitabü'l-Mevzûât, Ehâdisü'l-Kussâs, el-Menârü'l-Münîf, el-Fevâidü'l-Mecmûa'* ve *el-Âsârü'l-Merfûa'* adlı eserler, diğerlerine nazaran içerik tenkidinin yoğun olduğu çalışmalardır. İlgili eserleri esas

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, (halilim12@hotmail.com.tr).

arak mevzû hadisin tesbitinde metin tenkid faaliyetlerinin düzeyini belirlemek, çalışmamızın ana temasını oluşturmaktadır.

Ölçülü ve uyumlu anlayış, peygamberî üsluba layık içerik ve mantıksal bazı prensiplerden hareketle haberleri iç tahlile tabi tutarak tesbit düzeylerini dikkatlere sunmak ve rivâyetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tesbitinde metin tenkidinin izlerini sürmek hadislerin tahlilinde metin tenkidi tartışmalarına önemli katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tenkid, Metin tenkidi, Mevzû hadis, Mevzûat edebiyatı.

Textual Criticism Studies in Collection of Fabricated Hadiths

Abstract

Textual criticism, a research technique used to make valid inferences by evaluating content, is also a determination process which is practiced on the basis of stemmatics method for the narratives and their relations to the Qur'an, Sunnah, history, and scientific developments, and is unearthing the contents with the mutual presentation and their subsequent comparison. Coming up with a relative conclusion by investigating the narratives in terms of some abstract values such as proportionality, logic, emotion, wording, and merit is part of the efforts regarding the textual criticism.

The overall claims that the textual criticism is especially avoided in the evaluation of the authenticity of hadith and the majority of narratives is established by the sanad -- the chain of narrators of the hadith -- continue to be relevant and constitute an important point of criticism for the hadith researches. Since the textual criticism technique is frequently referred in the works of the fabricated hadiths, the relevant efforts of the authors of the studies in this field are not included in the scope of certain criticisms. Particularly the books of *Kitabu'l-Mevzûât*, *Ehâdisu'l-Kussâs*, *al-Menâru'l-Munîf*, *al-Fevâidu'l-Mecmûa'* and *al-Âsâru'l-Merfûa'* which are used as the main sources in this field and the main theme of our study, consist of much more textual analysis compared to other relevant works. Determining the level of textual criticism studies in tracking the authenticity of fabricated hadiths in the related works constitutes the main theme of our work.

It Will provide that presenting the levels of determination of the narratives to attention by subjecting them to internal analysis with reference to some principles based on careful and harmonious understanding, a content that is suitable to the style of prophet and logic, and following the traces of text criticism in the determination of their belonging to the Prophet will make a significant contribution to the discussion of text criticism in the analysis of hadiths.

Keywords: Hadith, Criticism, Textual criticism, Fabricated hadith, Collection of fabricated of hadiths.

GİRİŞ

Kimi zaman oransal bazı düşüşler yaşanmışsa da bütün ilmî çalışmalarda tenkid işlemi mutlaka icra olunmuştur. Bu işlem, iki ana unsur üzerinden varlığını his ettirmektedir. Birincisi dış şartların tahlilinden müteşekkil olan habercilerin güvenilirliği, habere dair kaydın sağlamlığı ve haberin doğru anlaşılıp objektif aktarılmasından oluşan dış etkenler; ikincisi ise haberin içeriğine müdahalelerin tesbiti veya bütünsellikte haberin konumunun belirlenmesi şeklinde icra olunan iç etkenlerdir.

Lafız ve mana itibarıyla haberin sıhhat ve sübutunun tesbitini hedefleyen metin tenkidi, rivâyet ile verilmek istenen mesajın; Kur'an'a, sünnete, akla, tarihi gerçeklere ve ilmî tecrübelerine uygun olup olmadığının araştırılması çabasıdır.¹ Hadislerin tesbitinde içerik tenkidinin yapıp yapılmadığı, yapıldıysa oransal boyutunun ne olduğu şeklinde bir takım tartışmalar,² öteden beri varlığını sürdürmektedir.³ Mevzû hadislerle ilgili çalışmalarda, metin tenkidinin daha yaygın olarak kullanıldığı kabul edildiğinden⁴ Mevzûat edebiyatı eserleri nispeten bu eleştirilerin dışında kalmaktadır. Ancak kategorik olarak bütün mevzû hadis literatürünün ilgili tenkidlerin dışında kaldığını söylemek hayli güç görünmektedir. Zira rivâyetlerin tesbitinde sened ve metne dair kriterlerin tercih yoğunluğunda mevzûat edebiyatının eserleri arasında ciddi farklılıklar mevcuttur.

İçerik tenkidinin icrası noktasında mevzûat edebiyatı eserlerini ikiye ayırmak mümkündür. Biri çoğunlukla sened tahlilinin tahakkümünde kalıp içerik tenkidinin ihmal edildiği eserler; ötekisi ise sened tahliline

- 1 Orhan Yılmaz, *İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Hadis/Sünnet Anlayışı ve Metin Tenkidindeki Yeri*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 152; metin tenkidinin tanımına dair detaylı bilgi için bk.: Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 28-30; Selahattin Polat, *Metin Tenkidi*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 24-26; H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 335-338; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 245.
- 2 Detaylı bilgi için bk.: Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 30-43; Selahattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 115-118; Harun Özçelik, "Mevzû Hadisleri Tespitte Metod Farklılıkları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004): 203-204.
- 3 İlk dönem eserlerinde dahi hadisçilerin sadece hadisin dışı ile ilgilenip içini ihmal ettiklerine dair bazı iddiaların işlenmesi, metin tenkidine dair tartışmaların ne kadar eskiye dayandığını göstermektedir. İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, Thk. Muhammed Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995): 22-23.
- 4 Mehmet Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010): 46.

belli oranda ihtiyaç hissetmekle beraber içerik tahlilini önceleyen eserler. Mevzû hadisin yaygınlaşmasına bir reaksiyon olarak ortaya çıkan, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *Kitabü'l-Mevzûât*'ı,⁵ Takıyyüddîn İbn Teymiyye'nin (728/1328) *Ehâdîsü'l-Kussâs*'ı,⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (751/1350) *el-Menârü'l-Münîfi*,⁷ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin (1250/1834) *el-Fevâidü'l-Mecmûa'sı*⁸ ve Abdülhay el-Leknevî'nin (1304/1886) *el-Âsârü'l-Merfûa'sı*⁹ adlı eserler, farklı anlayış ve tercihler üzerinden haberlerin tespit edildiği çalışmalardır.

Mevzûat edebiyatının omurgasını teşkil etmeleri, haberlerin tesbitinde metin tenkid kriterlerini yoğun tercih etmeleri ve mevzû hadisleri koruma ve kollama endişesinden bağımsız olarak kaleme alınmaları gibi özelliklerden ötürü literatürden bu eserleri seçme ihtiyacı hissettik. Bu çalışmalarda, içerik tenkidi olarak sayılabilecek kimi analiz farklılıklarına dikkatleri çekmek ve mevzû hadisin tesbitinde metin tenkidine dair yoğunluğu fark ettirmek araştırmamızın asli konusunu teşkil etmektedir.

Eserleri tek tek ele alıp temayı ilgili örneklerle destekleyerek konuyu işleme tercihi ettik. Mezûat eserlerde metin tenkidi üzerinden tahlile tabi tutulan rivâyet sayısının fazlalığı, örneklerin seçiminde ve sınırlandırılmasında çeşitli zorluklara neden olmuştur. Tüm örneklerin ele alınıp incelenmesi, bir makalenin sınırlarını aşacağından ilgili örneklerde sınırlamalara gidilmiştir.

1. KİTABÜ'L-MEVZÛÂT /EBÜ'L-FEREC İBNÜ'L-CEVZÎ (597/1201)

İbnü'l-Cevzî, mukaddime bölümünden sonra eserine *Kitâbu't-Tevhîd* faslı ile başlar. Ele aldığı ilk rivâyetin tahlilinde dile getirdiği yorumlar, onun haberlerin tahlilindeki yöntemini ortaya koyacak mahiyettedir. Müellifin tahlil ettiği ilk rivâyet, "Resûlullah'a (s) soruldu: Allah hangi maddededir? Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: Allah akan bir sudandır. Yerden veya gökten

5 İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman, *Kitabü'l-Mevzûât*, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966), I: 29, 31.

6 İbn Teymiyye, Takıyyüddîn, *Ehâdîsü'l-Kussâs*, Thk. Ahmed Abdullah Bâcûr (Kahire: Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lübnaniyye, 1993): 27.

7 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebü Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Menârü'l-munîf fi's-sahîhi ve'd-dâif*, Thk. Abdulfetâh Ebü Ğudde (Haleb: Matbua'tu'l-İslamiyye, 1970): 43-44.

8 Şevkânî, Muhammed b. Ali *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdîsi'd-dâifeti ve'l-mevzûa*, Thk. Rıvan Câmî Rıdvan (Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, h.1415): 15.

9 Leknevî, Ebü'l-Hasenât Abdülhay, *el-Asâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, Thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984): 7, 8.

değildir. Atlar yarattı ve onları koşturdu. Sonra atlar terledi. Bu terden de kendi nefsinin yarattı.” haberidir. O, bu rivâyet için şunları ifade etmektedir: “Bu mevzûluğunda şüphe olmayan, benzeri uydurulmamış yalanların en çirkinidir. Zira bu imkânsız bir durumdur. Çünkü Yaratıcı kendi nefsinin yaratamaz.”¹⁰ Bu tesbitlerinden sonra İbnü'l-Cevzî, rivâyeti Muhammed b. Şucâ'nın uydurduğunu ifade edip münekkîd hadis âlimlerinin râvîye dönük cerh değerlendirmelerine yer verir. Müellifin râvî ile ilgili analizlerini, sened açısından rivâyetin tahliline değil, onu uyduran râvînin tesbitine dönük bir çaba olarak görmek daha doğru olacaktır. Zira İbnü'l-Cevzî, Muhammed b. Şucâ ile ilgili tahlillerin sunumundan sonra “Bu tür rivâyetlere itibar edilmez. Çünkü imkânsız olan bir bilgi, güvenilir bireylerden dahi sadır olsa reddedilir. Bilmez misin ki? Şayet güvenilir râvîlerden oluşan bir topluluk bir araya gelse ve devenin iğnenin deliğinden geçtiğini haber verseler onların güvenilir olmalarının bir ehemmiyeti yoktur ve haberlerine de itibar edilmez. Çünkü onlar imkânsız olandan haber vermektedirler. Akla veya usule muhalif gördüğün her hadis bil ki mevzûdur, itibar edilmez.”¹¹ tesbitinde bulunmaktadır. Görüldüğü üzere müellif, öncelikle metinde sunulan bilgi üzerinden haberin uydurma olduğuna karar vermiş, sonra da hadisi uyduran râvîyi tesbit etmek suretiyle iddiasını sened üzerinden delillendirme gayretine gitmiştir.

İlk rivâyetin tahlilindeki bu duruşuyla İbnü'l-Cevzî, eserine konu edindiği rivâyetlerin tesbitinde içerik tahlilini önceleyeceğini ve çoğunlukla bu yöntem üzerinden rivâyetleri analiz edip hükme bağlayacağını ima etmektedir. İçeriğin müellifte oluşturduğu olumsuz kanıdan dolayı haber ile ilgili uzun tahlilleri gereksiz uzatmalar olarak değerlendiren İbnü'l-Cevzî, senedin sıhhatine bakmaya ihtiyaç hissetmeksizin bu tür rivâyetleri mevzû olarak değerlendirir. Bu duruş, müellifin eseri boyunca metin tenkidine vereceği önemin yansımasıdır. Örneğin, “Allah dünyaya vahyetti: “Ey dünya! Bana hizmet edene sen de hizmet et. Sana hizmet edeni de yorup yıprat.” rivâyeti için İbnü'l-Cevzî, detaylı tahlillere ihtiyaç hissetmeksizin “Şayet bütün râvîleri sikâ dahi olsa bu mevzû bir hadistir.” demekle yetinir.¹²

Kur'an, sünnet için hem temel kaynak hem de doğruluğunun sınanması için bir ölçüttür. Dolayısıyla Allah Resûlü'nün, tebliğ ettiği ilahi kelama aykırı

10 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 105.

11 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 106.

12 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 3: 136.

beyanatlarda bulunması imkân dâhilinde değildir. Bu gerçek üzerine inşa olunan hadislerin Kur'an'a arzı kriteri, haberlerin tesbitinde önemli bir kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır. İbnü'l-Cevzî, Kur'an'ın açık ifadesine aykırı olarak tesbit ettiği herhangi bir haberi, mevzû olarak değerlendirmekten sakınmamış ve eserinin pek çok yerinde ayet ile rivâyeti karşılaştırarak muhtevaların mukayesesi üzerinden sonuca varmıştır. Örneğin, İbnü'l-Cevzî, Allah Resûlü'nün veda hacı dönüşünde annesinin mezarına gidip dua ettiği ve annesinin dirilip kendisine iman ettikten sonra tekrar vefat ettiği ifade olunan haberi Kur'an'a aykırı bulmaktadır. "Bu hadisin uydurma oluşunda şüphe yoktur. Bunu uyduran ancak anlayışsız ve cahildir." değerlendirmesinden sonra "... Kim kâfir olarak ölürse, onların bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir..." (el-Bakara 2/217). ayetini, hadisin reddi için yeterli bir sebep olarak gördüğünü ifade etmektedir.¹³

Haberleri sünnetin bütünlüğü içerisinde değerlendirmeye tabi tutarak tesbit etme çabası olan sünnete arz, mevzû hadisin belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla mevzûat edebiyatında akla arzdan sonra en fazla başvurulan kriter, rivâyetlerin sünnete arz edilmesidir. Zira Allah Resûlü çelişkili beyanlarda bulunmaktan tenzih edilmiş ve sünnetin kendi içerisinde manen bir bütünlük arz etmesi gerektiği düşünülmüştür. Tartışma konusu olan haberlerin sahih hadisler karşısındaki konumunu önemseyen İbnü'l-Cevzî, eserinde sünnete arza dair pek çok örneğe yer vermiştir. Örneğin, "Ramazan demeyin. Ancak ramazan ayı deyiniz. Çünkü ramazan, Allah'ın adıdır." rivâyetini sünnete arz eden müellif, haberi aslı olmayan mevzû bir hadis olarak tesbit eder. Sahîhayn'da Hz. Peygamber'in "Ramazan geldiğinde cennetin kapıları açılır." buyurduğunu hatırlatan İbnü'l-Cevzî, sahih hadise dayanarak ramazan kelimesinin yalnız kullanılmasında bir beissin olmadığını ifade eder.¹⁴

Nakledilen hadislerin manen imkân dâhilinde olmasını şart koşan İbnü'l-Cevzî, akıl ve mantık ölçülerini zorlayan haberleri, Allah Resûlü'ne layık görmemekte ve kesin bir dille reddetmektedir. Yüce Allah'ın semadan dünyaya inişini konu edinen bazı haberleri sıralayan İbnü'l-Cevzî, bu tür haberlerin senedine ehemmiyet vermeden içeriğe sert tepki göstermektedir.

13 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 283-284. Kur'an'a arza dair farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 199; 2: 74; 3: 111.

14 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 187; Sünnete arza dair farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 151, 200, 229, 268, 284, 315, 357, 366, 392; 2: 13, 44, 74, 89, 92, 97, 187, 201, 208, 222, 258, 296, 303, 305; 3: 52, 128, 147, 215.

Örneğin: “Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: “Şanı yüce Rabbimi, kırmızı bir devenin sırtında üzerinde bir cübbe var iken gördüm. O, şöyle diyor-du: Bağışladım, affettim...” Bu haberinin akabinde müellif, “Bu hadisin mevzûluğunda şüphe yoktur. Bunun râvîlerine bakmaya da gerek yoktur. Zira râvîler ister sika, ister merdûd olsun fark etmez. Çünkü Allah Resûlü (s), yüce Allah’tan imkânsız bir şeyi hikâye etmekten münezzehtir.”¹⁵ şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

Bilindiği üzere bilgiye ulaşma ve onu test etme yollarından biri de his ve duygulardır. İslam düşüncesine göre sağlam duyu organları, bilgiye ulaşım vesileleri¹⁶ ve onu doğrulama araçlarıdır. Haberlerin doğruluk analizini temel uğraş alanı kabul eden mevzûat edebiyatı müellifleri, bilginin ilk test edilme aşamasını, duyu organları olarak tercih etmişlerdir. Herhangi bir rivâyet; Kur’an, sünnet, akıl veya tarihe arz edilmeden önce duyulara arz edilmiş problemin vukuu durumunda ilgili sonuca duyular üzerinden varılmıştır.

Doğru söz hakikattir, onda kalbi rahatlatan ve bilginin kabulüne zemin hazırlayan bir nur vardır. Yalan söz ise zulmettir, onda bireyi rahatsız ederek kalbi inciten ve bilginin reddine neden olan âmiller vardır. Hakikat üzere inşa olunan bir dinin peygamberi olan Allah Resûlü’nün sözleri, kişide karşılık bulup kalbe sürur veren ifadelerdir. Dolayısıyla bir haberin Allah Resûlü’ne aidiyetinin tesbitinde, rivâyetin kişide oluşturduğu his veya duygunun önemli bir rolü vardır.

Mevzûat edebiyatına konu olmuş pek çok haber, his ve duygu üzerinden tahlile tabi tutularak tesbit edilmiştir. İbnü’l-Cevzî, bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir: “Hakta nur, batılda da karanlık olduğundan kalp, yalancının sözünü kabul etmemekte,¹⁷ münker hadis, ilim ehlinin kalbine rahatsızlık vermektedir.”¹⁸ Bu anlayışın eserdeki lafzi izdüşümlerini şu şekilde özetlemek mümkün olacaktır: “Bu hadis mevzûdur. İlme yeni başlayan dahi onun uydurma olduğunu bilir. İlimde mahir olan onu nasıl fark etmesin.”¹⁹, “Bu hadisin

15 İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1: 125; Akla arza dair farklı örnekler için bk.: İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1: 105, 126, 159, 163, 189, 193, 198, 225, 284, 288, 311, 357, 373, 393, 414, 421; 2: 14, 40, 45, 47, 50, 56, 73, 80, 89, 112, 126, 136, 154, 187, 201, 204, 248, 294, 296; 3: 40, 52, 138, 145, 218, 259, 274, 277.

16 Selahattin Polat, “Hadiste Metin Tenkidi III”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1992): 93.

17 İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1: 48.

18 İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1: 103.

19 İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1:413

mevzû oluşunda şüphe yoktur. Onu uyduran ne kötü bir şey yapmıştır. Sözlere de çirkin ve sevimsizdir!"²⁰, "Bu hadisin mevzû oluşunda şüphe yoktur. Uyduranın cesaretine ve hayâsının azlığına hayret doğrusu! Muhaddisler ne diye daha çok sened tenkidinde bulunmuşlardır."²¹ Kimi zaman râvî veya metin ile ilgili detaylı bir tahlile gereksinim duymaksızın ilgili haberler için tercih edilen bu gibi ifadeler, duygu üzerinden sonuca varmanın adıdır.

Üslubunun sadeliği, ifadelerinin seviyeli oluşu ve hükümlerinin de şerî ahkâm ile uyumlu olması gibi temel vasıflar, Allah Resûlü'nün beyanatları için zorunlu beklentilerdir. Münekkid muhaddisler, basit sözcükler ve liyakatsiz kimi içeriklerden ötürü pek çok haberi manen Hz. Peygamber'in (s) konumuna yakıştırmayıp reddetmektedirler. Allah Resûlü'nün (s) beyanatına yakışmaması ve İslam'ın temel düsturlarına aykırılık gibi ortak bir anlayış üzerine kurulan bu yöntem, metin tenkidinin farklı bir üslubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çalışmamıza konu edindiğimiz eserler incelendiğinde, yüzlerce rivâyetin bu anlayış ile hükme bağlandığı görülecektir. Örneğin İbnü'l-Cevzî, "Lâ ilâhe illallah", "Allahu Ekber" ve "Sübhanallah" gibi bazı zikirlerin, şeytandan kurtarıp cennete vesile olacağı, hac veya umre sevabı kazandırıp kişiyi şehadet makamına ulaştıracağı şeklinde bir rivâyeti eserine konu edinir. Müellif, "Bu, Hz. Peygamber'in (s) konumuna yakışmayan mevzû hadislerden biridir. Çünkü O, basit sözcüklerden oluşan kelam ve uzak manalardan münezzehtir."²² tesbitiyle haberi, içeriğin liyakati üzerinden reddeder.

Rivâyetlerin müsbet ilmî veriler üzerinden sonuca bağlanması nadiren de olsa İbnü'l-Cevzî'nin başvurduğu ölçütlerdendir. Örneğin, "Ceviz ve peynir derttir. İki karında bir araya geldiklerinde şifa olurlar." rivâyetini uydurma olarak tesbit eden İbnü'l-Cevzî, haberle alakalı şu değerlendirmelerde bulunur: Hz. Peygamber, ehkemu'l-hükemadır. Onun şeriatında tıp ve hikmete aykırı bir şeylerin olması da muhaldir. Bu tür sözler, Allah Resûlü'ne ait değil, Arapların tıp ve adetlerindedir.²³

Mevzû hadislerin tesbitinde haberlerin tarihe arzı, müelliflerin ötekilere oranla daha rahat ve cesur başvurdukları bir metin tenkid faaliyetidir. Çünkü

20 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 148

21 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 3: 13

22 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 145. Farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 392; 2: 112, 148.

23 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 296-297. Farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 301; 3: 15,138.

tarihi bilgiler; sabit olması, somut verilere dayanması ve tevile imkân bırakmaması gibi özelliklere sahip verilerdir. Bundan ötürü *Kitabü'l-Mevzûât'a*, haberlerin tarihe arz edilmesine sıkça şahid olmak mümkün olmuştur. Örneğin İbnü'l-Cevzî, Muâz b. Cebel'in Alak sûresini yazarken levha, kalem ve nûn'un çeşitli dualar eşliğinde secdeye durduğunu ifade eden rivâyeti tarihe arz ederek reddetmektedir. Müellif, Alak sûresinin Mekke'de nazil olduğunu fakat Muâz'ın ise Medine'de müslüman olduğunu hatırlatıp rivâyeti mevzû olarak tesbit etmiştir."²⁴

İlgili örneklerden de anlaşılacağı üzere İbnü'l-Cevzî, haberlerin tesbitinde metin tenkid kriterlerine büyük önem vermiştir. Metin tenkidi tercihindeki bu yoğunluk, "İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûat'*ı, baştan sona metin tenkidi çalışmasıdır."²⁵ tesbitini doğrular mahiyettedir.

2. EHÂDÎSÜ'L-KUSSÂS/TAKIYYÜDDÎN İBN TEYMIYYE (728/1328)

İbnü'l-Cevzî'den farklı olarak eserinde senede yer vermeyen ve râvîlerle alakalı detaylı tahlillere de ihtiyaç duymayan İbn Teymiyye, haber metninin hemen akabinde "Allah Resûlü'nün bu şekilde malum bir ifadesi yoktur."²⁶ "İlim ehlinin eserlerinde bu meyanda bilinen bir şey yoktur."²⁷ ve "Bu selefin sözüdür."²⁸ gibi kısa ifadelerle meramını dile getirir. Müellifin eseri boyunca sözü uzatmadan özlü tahlillerle yetinmesi, sened ile alakalı tesbitlere nadiren yer vermesi metin üzerinden hükme varmasının bir göstergesidir. Örneğin, "Ebu Mahzura Peygamber (s)'in huzurunda: "Aşk yılanı, ciğerimi öyle soktu ki, onu tedavi edecek ne bir doktor ne de bir efsuncu vardır." şeklinde bir şiir okuyunca Hz. Peygamber (s) vecde gelmiş, omzundan cübbesi düşmüş ve onu suffa fakirlerine taksim etmişti. Suffa ehli de bunları elbiselerine yamamışlardı." rivâyeti için İbn Teymiyye, "Bu, ehl-i hadisın ittifakıyla yalan bir sözdür. Bazıları bunu rivâyet etseler de uydurma hadislerdendir."²⁹ Görüldüğü üzere haberin kimler tarafından rivâyet edildiğine hiç temas

24 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 248-249; Tarihe arza dair farklı örnekler için bk.: 1: 167, 284, 342, 413; 2: 8, 38, 81, 251; 3: 55, 123, 169, 192, 242, 255.

25 Enbiya Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/1 (2006): 80.

26 İbn Teymiyye, *Ehâdisu'l-Kussâs*, 29, 30, 35, 48, 49, 93, 97, 101, 105.

27 İbn Teymiyye, *Ehâdisu'l-Kussâs*, 73, 61, 86, 103.

28 İbn Teymiyye, *Ehâdisu'l-Kussâs*, 40, 67, 99.

29 İbn Teymiyye, *Ehâdisu'l-Kussâs*, 50.

etmeyen müellif, metnin kendisinde oluşturduğu sevimsizlik üzerinden sonuca varmıştır.

Rivâyetin sunumundan sonra detaylı tahlillere ihtiyaç hissetmeksizin bazı kısa cümlelerle haberin aslının olmadığını ifade eden İbn Teymiyye; Kur'an, sünnet, akıl, tarih veya ilmî verilere aykırılıkları âyân olan haberleri de içerik üzerinden tahlile tabi tutarak sonuca varmayı önemsemektedir. Örneğin, sahabeye küfretmenin af edilemez bir günah olduğunu ifade eden haberi, "Allah şirk dışında dilediği günahları bağışlar." (en-Nisa 4/116). ayetine aykırı bulup mevzû olarak değerlendirmektedir.³⁰

Rivâyetin sahih hadis olarak malum lafızlarını önemseyen ve bunu haberin sıhhat ölçütü olarak kabul eden İbn Teymiyye, "Ben peygamber iken Âdem su ile toprak arasındaydı." ve "Ben peygamber iken ne Âdem, ne su ne de toprak vardı." haberlerini lafzen uydurma ve batıl olarak tesbit etmektedir. Bu bağlamda sahih olanın da Tirmizî'de geçen "Ben peygamber iken Âdem ruh ve ceset arasında idi." şeklindeki haber olduğunu hatırlatmaktadır.³¹

İbn Teymiyye, akli başında olan birinin asla kanamayacağı ve ancak art niyetli insanların aktarabileceği bir tema olarak gördüğü haberleri de reddetmekten kaçınmamıştır. Örneğin, Hz. Ömer'in: "Resûllullah (s) Ebû Bekir ile konuştuğu zaman, ben aralarında konuşmalarından bir şey anlamayan zenci gibi olurdum." haberini dikkatlere sunan İbn Teymiyye, "Bu, ehli hadisin kabul etmediği açık bir yalandır. Bunu ancak cahil ve mühlid olan rivâyet eder."³² şeklindeki özlü tepkisiyle bu haberi metne dayalı bir tahlil ile reddeder.

Ehâdîsu'l-Kussâ'ta, nadir de olsa rivâyetlerin tarihe arz edildiğine şahid olmak mümkündür. Örneğin, Hz. Ömer'in babasını öldürdüğü şeklinde rivâyet olunan habere dikkatleri çeken İbn Teymiyye, bu rivâyetin yalan olduğunu zira Hz. Ömer'in babasının cahiliye devrinde, bi'setten önce öldüğünü hatırlatıp ilgili hadisi mevzû olarak tesbit etmektedir.³³

Haberin manasının tutarlılığını önemseyen ancak bununla da yetinmeyen ve rivâyetin sahih kaynaklarda geçmesini esas alan İbn Teymiyye, eseri boyunca büyük çoğunlukla sened değil de mana üzerinden rivâyetleri tahlile tabi tutmayı yeğlemiştir. Örneğin, "Ya Ali! Demirden iki ayakkabı edin

30 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, 81. Kur'an'a arza dair farklı örnek için bk.: 56.

31 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, 70. Sünnete arza dair farklı örnekler için bk.: 56, 59, 60, 78, 116, 122, 127, 129.

32 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, 53. Akla arza dair farklı örnekler için bk.: 41, 76, 87, 91.

33 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, 69. Tarihe arza dair farklı örnek için bk.: 57.

ve bunları ilim yolunda eskit.”³⁴, “İlim Çin’de dahi olsa onu arayınız.”³⁵, “Salihlerin güzel amelleri, Allah’a yakın olanların günahları gibidir.”³⁶ ve “Köpeğin kulübesinde geceleyen, Allah’ın gazabında gecelemiştir.”³⁷ gibi haberler hakkında hüküm verirken sadece “Hz. Peygamber’in sözlerinden değildir.” şeklindeki ifadelerle yetinmiştir.³⁸ İbn Teymiyye’nin, eseri boyunca uzun tahlillere ihtiyaç hissetmeksizin içeriğe dönük kısa ve özlü cümleler ile meramını ifade etmesi, *Ehâdîsu’l-Kussâ’*ın metin tenkid faaliyetleri üzerine inşa olunduğunun göstergesidir.

3. EL-MENÂRÜ’L-MÜNİF / İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE (751/1350)

Detaylı bir araştırmaya ihtiyaç duymaksızın bazı külli kaideler üzerinden uydurma hadisleri tesbit etmenin yollarını göstermeyi hedefleyen İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü’l-Münîf* ile mevzû hadisin tanıtımını kolaylaştırma arzusundadır.³⁹ İçerik üzerinden sonuca varma şeklinde özetlenebilen bu kaideler, eseri neredeyse bütünüyle bir metin tenkid faaliyeti olarak görmemizi sağlamaktadır. Mevzûat edebiyatı içerisinde metin tenkid çabalarının en yoğun göze çarptığı eser, *el-Menârü’l-Münîf*’tir. Haberler büyük çoğunlukla; Kur’an, sünnet, akıl, duygu, tarih veya ilmî verilerle mukayese üzerinden sonuca bağlanmıştır. Örneğin İbn Kayyim, kıyametin ne zaman kopacağına dair ön bilgi veren “Dünyanın ömrü yedi bin yıldır ve biz yedinci bin yıldayız.” şeklinde rivâyet olunan haberi, açık bir yalan olarak değerlendirmektedir. Müellif rivâyeti, “...Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır.” (A’raf 7/187), “Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır.” (Lokman 31/34). şeklindeki Kur’an’ın sarih ifadelerine aykırı bulduğunu beyan edip reddetmektedir.⁴⁰

Haberin sünnetin bütünlüğüne uygunluğunu önemseyen İbn Kayyim, problemli gördüğü haberleri uydurma olarak tesbit etmekten kaçınmamıştır.

34 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu’l-Kussâs*, 97, 98, 120.

35 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu’l-Kussâs*, 98.

36 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu’l-Kussâs*, 106.

37 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu’l-Kussâs*, 120.

38 *Ehâdîsü’l-Kussâs*’ta içerik tahlili ile haberlerin tesbitine dair farklı örnekler için bk.: Muhammet Yılmaz, “İbn Teymiyye’nin Ehâdîsü’l-Kussâs Adlı Eseri Çerçevesinde Rivâyetleri Kabul ve Red Kriterleri”, *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Temmuz-Aralık 2003): 155-169.

39 İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü’l-munîf*, 43-44.

40 İbn Kayyim, *el-Menârü’l-Munîf*, 80, Kur’an’a arza dair farklı örnekler için bk.: 51-52, 67-70, 76-77, 84-86, 133.

Örneğin, cehennemden kurtuluşun, isim veya lakaplarla değil, ancak iman ve salih amellerle mümkün olduğunu vurgulayan İbn Kayyim, adı Muhammed veya Ahmed olan kimselerin övülmesini konu alan ve bu adlarla isimlendirilenlerin cehenneme girmeyeceğini ifade eden haberleri, abes bir medih olarak nitelemektedir. O, isimler üzerinden oluşan bu inancı, sahih sünnetin ortaya koyduğu ölçüye ve Allah Resûlü'nün dininde bilinen gerçeğe aykırı olarak değerlendirmekte ve ilgili haberi mevzû olarak tesbit etmektedir.⁴¹

Aklın hakemliğine büyük önem verdiği anlaşılan ve Hz. Peygamber'in (s) sözlerini vahiy olarak değerlendiren İbn Kayyim, uydurma hadisin vahye hatta sahâbî sözlerine dahi benzemeyeceğini vurgular.⁴² Örneğin, "Size güzel yüz ve karakaşlar gerekli. Çünkü yüce Allah, güzeli ateş ile azap etmekten hayâ eder." rivâyeti için İbn Kayyim, sadece bu pislîği uydurana Allah lanet etsin tepkisi ile yetinerek⁴³ haberi mevzû olarak beyan eder. Aynı şekilde İbn Kayyim, "Kim 'Lâ ilâhe illallah' derse Allah bu kelimedenden ötürü o kimse için yetmiş bin lisanı olan bir kuş yaratır. O kuşun her bir lisanın yetmiş bin lehçesi vardır. O, bu lehçelerle kul adına istiğfarda bulunur." rivâyet için şunları söyler: "Bu tür ürpertici saçmalıkları uyduranlar, ya son derece cahil ve ahmak kimselerdir. Ya da bu tür ifadelerle Allah Resûlü'nün kemâlâtına eksiklik getirmeyi hedefleyen zındıklardır."⁴⁴ Eseri boyunca takip ettiği bu metot onun ilgili rivâyetlerin tesbitine metin üzerinden ulaştığının açık kanıtıdır.

His ve duygu üzerinden sonuca varmak, çoğunlukla ilk bakışta mevzû olduğu açık olan haberler için geçerli olmuştur. Haberin içeriğinin şahısta oluşturduğu rahatsızlık, mevzû hadis edebiyatı müelliflerini, aidiyetteki liyakat noksanlığına götürmüş ve onların sonuca daha rahat ulaşmalarına olanak sağlamıştır. Örneğin, "Kişinin konuşması anındaki hapsirliği, konuştuğunun doğruluğuna delalettir." rivâyetinin tahlilinde İbn Kayyim el-Cevziyye, "Bazıları bu hadisin senedini sahih kabul etseler de his ve duygu, bunun uydurma olduğuna inanmaktadır. Çünkü nice yalan söyleyenlerin o esnada aksırdıklarına şahit olmuşuzdur..."⁴⁵ şeklindeki değerlendirmesiyle bu haberi his ve düşünce bağlamında reddetmektedir. "İnsanların en

41 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Munîf*, 57. Sünnete arza dair farklı örnekler için bk.: 67-70, 76-77, 92-93, 84-86, 139.

42 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Munîf*, 61-62.

43 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Munîf*, 62.

44 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Munîf*, 50-51. Akla arza dair farklı örnekler için bk.: 66-67, 76-77, 115-116, 138.

45 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Munîf*, 51.

yalancısı, boyacılar ve kuyumculardır.” haberi için de İbn Kayyim, “His bu hadisi reddetmektedir. Zira râfızî, kâhin, tarikatçı ve münecimler; boyacı ve kuyumculardan daha fazla yalana başvururlar.”⁴⁶ şeklindeki ifadeleriyle ilgili rivâyetleri duygu üzerinden sonuca bağlamayı tercih etmiştir.

Haberlerin üslup ve içerik noktasında nebevî söyleme uygunluğu üzerinden tahlile tabi tutmayı yeğleyen ve neredeyse bütünüyle bu metot üzerinden eserini oluşturan İbn Kayyim el-Cevziyye, “Allah Resûlü (s), fakirlerin meclisine geldi ve gömleği yırtılıncaya kadar orada oynadı.” rivâyetini Allah Resûlü’nün sünnetine yakıştırmadığından haberi, iğrenç bir yalan olarak değerlendirir. Böyle bir işe cüret ettiğiinden de uydurana, Allah’ın lanetine müstahak görür.⁴⁷ İbn Kayyim’in, eserine “Allah Resûlü (s), fesat, zulüm, hoş olmayan, batıl, hakkı yerme ve bunların benzeri şeyleri içeren her hadisten münezzehdir.”⁴⁸ şeklinde bir bâb başlığı açmış olması müellifin, hadislerin tesbitinde, metnin ihtiva ettiği mananın Resûllullah’a olan liyakatine verdiği önemin göstergesidir.

Haberleri ilmî verilere arz ederek tahlile tabi tutmak, az da olsa İbn Kayyim’in rivâyet tesbit yöntemlerindedir. Örneğin, patlıcanın bazı hastalıkların şiddetini artıracığını ifade eden müellif, “Patlıcan her derde devadır.” şeklindeki rivâyeti tecrübeye dayanarak mevzû olarak tesbit etmektedir.⁴⁹ İlgili örneklerden de anlaşılacağı üzere rivâyetin metnine bakarak bir hadisin mevzû olup olmadığına ortaya konmaya çalışıldığı *el-Menârü'l-Munîf*, bütünüyle bir metin tenkid faaliyeti olarak karşımızda durmaktadır.

4. EL-FEVÂİDÜ’L-MECMÛA/MUHAMMED B. ALİ EŞ-ŞEVKÂNÎ (1250/1834)

Genel olarak İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in etkisinde kalarak eseri *el-Fevâidü'l-Mecmûa*'yı oluşturan Şevkânî, haberlerin tahlilinde kimi zaman Suyûtî'nin (911/1505) tesâhüllerine katılsa da çoğu zaman mezkûr müelliflerin çizgisini takip etmektedir.⁵⁰ O da diğer müellifler gibi haberin içeriğini önemsemekte ve çoğu kez metin hakkında verdiği hük-

46 İbn Kayyim, *el-Menârü'l-Munîf*, 52-54.

47 İbn Kayyim, *el-Menârü'l-Munîf*, 139.

48 İbn Kayyim, *el-Menârü'l-Munîf*, 56-57.

49 İbn Kayyim, *el-Menârü'l-Munîf*, 51; Farklı örnekler için bk.: 51-52, 77-78.

50 Detaylı bilgi için bk.: Murat Kaya, *Mevzû Hadis Kültüründe Sûfi Müellifler*, (Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2016), 232-236.

me, İslamî değerlere liyakat üzerinden ulaşmaktadır. Sened tenkidine dair çabaların yoğun bir şekilde işlendiği eserde, rivâyetlerin Kur'an'a, sünnete, akla ve tarihe arzı şeklinde gerçekleşen içerik tahliline dair bazı tercihlere de rastlamak mümkündür. Örneğin, "Benden bir hadis rivâyet edildiğinde onu Allah'ın kitabına arz edin. Uyuyorsa kabul, uymuyorsa reddediniz." haberine dair münekkid muhaddislerin bazı tesbitlerine yer veren Şevkânî, "Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin." (Haşr 59/7). ayetini delil göstererek Peygamber'den gelen her türlü habere uymanın Allah'ın emri olduğunu hatırlatıp rivâyeti Kur'an'a arz ederek uydurma olarak tesbit etmektedir.⁵¹

el-Fevâidü'l-Mecmûa'da haberlerin sünnete arzına dair şöyle bir örneğe rastlanılmaktadır: "Hz. Peygamber (s), Ammâr'a şöyle dedi: Ey Ammâr! Sen hak yolda olduğun halde bâğî bir topluluk tarafından öldürüleceksin. Ey Ammâr b. Yâsir! Sen Ali'nin bir vadide, öteki insanların da başka bir vadide yol tuttuğunu görürsen Ali ile beraber ol." İbnü'l-Cevzî'nin bunun mevzû bir hadis olduğunu beyan ettiğini hatırlatan Şevkânî, haberin bütünüyle uydurma olmadığını ve "Ammâr'ı bâğî bir topluluk öldürecek."⁵² kısmının *Sahîh-i Buhârî*'de geçtiğini hatırlatır.⁵³

el-Fevâidü'l-Mecmûa'da rivâyetlerin önemli bir kısmı akla, his ve duyguya arz edilerek hükme bağlanmıştır. Örneğin, "Yanında verecek sadakası olmayan, Yahudileri lanetlesin. Şüphesiz bu sadakadır." rivâyeti için Şevkânî, Yahya b. Mâin'nin: "Akıl sahibi hiç kimsenin tenezzül etmeyeceği yalan ve batıl bir hadis" sözünü dikkatlere sunmakla yetinir.⁵⁴ Yine "Gökyüzüne çıkarıldığım da geçtiğim her semada adım Muhammedu'r-resûlullah olarak, benden sonra da Ebû Bekir-i Sıddîk'in adı yazılıydı." Şevkânî, İbn A'dî'nin Ebû Hureyre'den bu haberi merfû olarak rivâyet ettiğini, Suyûtî'nin istiharede bulunduğu ve şahidlerinin çokluğundan ötürü bu hadisin hükmünü hasen olarak kabul ettiğini, el-Hâtib'in bunu *Tarih*'inde zikrettiğini ve el-Bezzâr'ın da *Müsned*'inde İbn Ömer'den bu haberi merfû olarak rivâyet ettiğini haber verir. Yukarıdaki bilgileri sıraladıktan sonra Şevkânî,

51 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 374.

52 Bu rivâyet ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Mahmut Demir, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "O'nu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/3, (2007).

53 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 492-493.

54 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 93-94.

bütün bunları delil olmaktan yoksun ve bir sürü tartışmadan hâlî olmayan bilgiler olarak değerlendirip, rivâyet yolları ne kadar çok olursa olsun böyle bir rivâyetin hasen lî-gayrihî dahi olamayacağını ifade eder.⁵⁵

“Bana nisbet edilen bir hadis duyduğunuzda; kalpleriniz iyi görür, karşısında saç ve deriniz yumuşarsa onu söylemeye ben sizden daha layığım. Bana nisbet edilen bir hadis işitir de kalpleriniz onu inkâr eder, saç ve deriniz ondan nefret ederse ben size göre ondan daha çok uzağım.” rivâyetinin tahlilinde Şevkânî, “Her ne kadar bu hadisin sahih olabileceği söylene de kalbim, saçlarım ve derim bunun sahihliğini kabul etmemektedir.”⁵⁶ Görüldüğü gibi müellif haberi, his ve duyu organları üzerinden tahlile tabi tutmakta ve ilgili rivâyetin sabit olamayacağına duyular üzerinden karar vermektedir.

el-Fevâidü'l-Mecmûa'da kimi rivâyetlerin, tarihi verilere arz edilerek tesbit edildiğine şahit olmak da mümkündür. Örneğin Şevkânî, çeşitli sebeplerden ötürü yalan yere sahabe olduklarını iddia edenlerin kimler olduğu ve bunlarla alakalı eleştirilerin de neler olduğuna dair bir bâb başlığı açar. Akabinde en son hicri 102 de Mekke'de vefat eden sahabenin Ebu't-Tufayl Âmir b. Vesile el-Cuhenî olduğunu ifade edip ilgili iddiaların icmâya ve tarihi verilere aykırı olduğunu hatırlar.⁵⁷

Şevkânî, mana bakımından kendisinde bir itminan oluşturmamayan haberleri kabul etmez. Genelde bu tür haberler için detaylı tahlillere ihtiyaç hissetmez, içeriğe dair özlü eleştiri ifadeleriyle yetinir. Müellifin bu tutumu metin tenkidini önemsediğinin kanıtıdır. Örneğin, “Her ümmetin bir firavunu vardır. Bu ümmetin firavunu da Muaviye'dir.” rivâyeti için detaylı tahlillere ihtiyaç duymayan Şevkânî, “Bu hadis mevzûdur.”⁵⁸ ifadesiyle yetinir. “Kim aşure günü oruç tutarsa, kendisine on bin melek sevabı verilir.” Suyûtî'nin uzunca tahlillerle bu haberi, İbn Abbâs'tan merfû olarak değerlendirmesine itiraz eden Şevkânî, sözü uzatmadan “Bu hadis uydurmadır.”⁵⁹ beyanıyla yetinir. Görüldüğü gibi *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, diğer üç esere oranla sened tenkidinin daha fazla önemsendiği bir eser olmakla birlikte mevzûat edebiyatında metin tenkid izlerinin fazlaca görüldüğü bir çalışma olarak karşımızda durmaktadır.

55 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 421.

56 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 361-362. Farklı örnekler için bk.: 363, 570

57 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 517-519. Farklı örnekler için bk.: 318, 480, 499, 625.

58 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 501.

59 Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, 129-130. Farklı örnekler için bk.: 247, 250, 253, 254.

5. EL-ÂSÂRÜ'L-MERFÛA /ABDÛLHAY EL-LEKNEVÎ (1304/1886)

el-Âsârü'l-Merfûa, haftanın veya yılın belirli gün veya gecelerinde ifası önerilen kimi ibadetlere dair haberlerin analizi üzerine inşa edilmiş bir çalışmadır. Öteki müelliflerden farklı olarak kendisine ulaşan bütün mevzû hadisleri değil, belli konu ve özellikteki haberleri derlemeyi tercih eden Leknevî, rivâyetleri Kur'an'a, sünnete veya tarihi verilere arz edip sonuca bağlamaktan ziyade muhtevadaki ölçsüzlük ilkesi üzerinden hükme varmayı tercih etmiştir. Mevzû haberlerin üzerlerinde karanlık, üslubunda basitlik ve metninde de rahatsızlık verici çirkinliklerin bulunduğunu vurgulayan⁶⁰ Leknevî, eserinin tamamında rivâyetlerin tahlilinde bu ölçüye dikkat ettiğini ve çoğunlukla haberin içeriği üzerinden sonuca vardığını ima etmektedir. Örneğin, haftanın farklı gün veya gecelerine has kimi namazlar ile ilgili haberleri sıralayan Leknevî, ancak hadis ilminden uzak bazı kesimlerin bu tür haberlere kanabileceğini dile getirdikten sonra metne dair tepkisini, "Hz. Peygamber (s) adına söylenmiş, ürpertici çirkinlikler barındıran uydurma hadisler"⁶¹ şeklinde dile getirir.

Leknevî *el-Âsârü'l-Merfûa*'da, içeriğe yönelik hoşnutsuzluğun bir tezahürü olarak pek çok rivâyeti, ölçüden ve İslamî mantaliteden uzak görüp mevzû diye tesbit etmiştir. Örneğin, "Yüce Allah kendi nurundan bir parça alarak Hz. Peygamber'in (s) nurunu yaratmıştır." rivâyetinden ciddi rahatsızlık duyan müellif, Yüce Allah'ın zatının her şeyden münezzeh olduğunu ifade edip, haberi safсата bir söz olarak değerlendirmektedir.⁶²

Belli bir ölçü, usul ve denge dâhilinde hareket eden Hz. Peygamber (s), beyanatlarında bu dengeyi ihmal etmemiştir. Allah Resûlü'nün bu titizliği, mevzû hadisin tesbitinde yardımcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman İslam'ı yermeyi ve onunla alay etmeyi kast eden, kimi zaman da bir takım iyi niyetlerle kalbin duygulanmasını hedefleyen⁶³ bu tür uydurma haberler, Leknevî tarafından aklî gerekliliklere zıt, şer'i kanunlara aykırı⁶⁴ kabul edilmiş; ölçü ve üslup üzerinden bir analize tabi tutularak hükme bağlanmıştır. Metne dönük rahatsızlıkların yansıması olarak ortaya çıkan pek çok rivâyet, Hz. Peygamber'in üslubuna aykırılık üzerinden tahlile

60 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 58.

61 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 58.

62 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 42.

63 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 89.

64 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 85.

tabi tutulup mevzû kabul edilmiştir. Örneğin, Recep ayının onu veya on beşinin mübarek oluşu gerekçesiyle o günlere has tutulan oruç veya kılınan namazların varlığına dair haberleri sıralayan Leknevî, ilgili araştırmalardan sonra şu sonuca vardığını ifade eder: “Bildim ki bunlar, şer’i kitaplarda aslı olmayıp sûfiler arasında meşhur olan haberlerdir.”⁶⁵

el-Âsâru'l-Merfûa, belli konu ve özelliklere sahip uydurma haberleri konu edindiğinden Leknevî, metin tenkidinin somut kıstaslarını kullanmak yerine haberleri; akli, hissi veya şer’i ölçütler üzerinden tesbit etmeye gayret göstermiştir.

Haberin hangi râvîler tarafından rivâyet edildiği ve hangi eserde bulunduğuna bakmaksızın metinde şeriatta uyumluluğu esas alan,⁶⁶ rivâyet olunan hadisleri muhteva bakımından nebevî üslup ve tatbikatla uyumlu görmeyi arzulayan mevzû hadis edebiyatı müellifleri, rivâyetlerden senedsiz olanlara güvenmemiş, senedli olanları da araştırmaya tabi tutmuşlardır.⁶⁷ Sened ve metin açısından oransal olarak dengeyi tutturmaya büyük özen gösteren müelliflerin mevzû hadisin tesbitindeki yöntemlerini Leknevî'nin şu beyanatıyla özetlemek mümkün olacaktır: “Hadisin sağlam bir senedi yoksa râvîleri meçhûl, zayıf veya sâkit gibi sebeplerden ötürü cerh edilmişler ise ve metninde de rekâket bulunuyorsa bu hadis mevzûdur.”⁶⁸ Dolayısıyla mevzûat edebiyatı eserleri incelendiğinde müelliflerin içeriğe dönük rahatsızlıklarını ifade eden ve metin tenkidi kapsamına giren analizlerine sıkça rastlanmaktadır. Sened ve metin esaslı bir denge ile tenkid faaliyetinde bulunmayı hedefleyen mevzûat edebiyatı müellifleri, rivâyetin tesbitinde metin tenkidini ihmal etmemişlerdir.

Çalışma konusu edindiğimiz eserlerde haberlerin; Kur’an, sünnet, akıl, tarih veya ilmî tecrübeye arzı ile cereyan eden metin tenkid faaliyetlerine yoğun şekilde rastlamak mümkün olduğu gibi içeriğin müellifte oluşturduğu hoşnutsuzluk nedeniyle kimi kısa söylemlere de rastlamak mümkündür. Haberin manasına duyulan tepkinin birer yansıması olarak vücuda geldiği belli olan bu özlü ifadeler, ilgili eserlerde önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Bu tür ifade ve ilgili örneklerinin sunumu, mevzû hadis literatüründe metin tenkid faaliyetlerinin yoğunluğuna delil olacaktır.

65 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 78.

66 Örnek için bk.: Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 121-123.

67 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 18-19.

68 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 81.

6. MEVZÛAT EDEBİYATINDA METİN TENKİDİNE DAİR BAZI ÖZLÜ İFADELER

Mevzû hadis edebiyatında metin tenkid faaliyeti, iki farklı üslup üzerinden kendisini göstermiştir. Birincisi haberlerin; Kur'an, sünnet, akıl, ilmî tecrübe veya tarihten ilgili delile arz ile mukayese üzerinden yapılan işlem. İkincisi, somut bir arz işlemi gerçekleşmeden haberin içeriğine duyulan rahatsızlığın bir tezahürü olarak vuku bulan işlem. Mevzûat edebiyatında manaya duyulan tepkinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan ve içerik tenkidine dair bir ön aşama izlenimi veren, kimi zaman gerekçeli kimi zaman da herhangi bir gerekçe belirtilmeden dile getirilen ifadelerle sonuca ulaşma gayretleri, haddi zatında birer metin tenkid faaliyetidir. Bir rivâyetin tahlilinde senede dair kısmi bazı beyanatları da muhteva eksenli hükmün somut emareleri olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Hadis uydurmayı İslam'ı ayıplamak ve dini tahrif etmek olarak değerlendiren mevzûat edebiyatı müellifleri, haber ile ilgili hükmü ifade eden lafızlar noktasında benzer bazı tabirler kullanmayı tercih etmişlerdir. İçerik tahliline dair olduğu anlaşılan bu tür tercihler, metin tenkid faaliyeti olarak değerlendirilebilecek unsurlardır. Kimi zaman bazı toplu analizler şeklinde varlığını hissettiren bu terminoloji, içerik tenkidine dair farklı bir analiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevzûat literatüründen derleyerek sunacağımız aşağıdaki bazı misaller, rivâyetlerin tahlilinde metin tenkidini ifade eden farklı tercihlerin örnekleridir.

"Bu hadisin sabit hiçbir senedi yoktur."⁶⁹, "Râvîlerden filan kişi yalancıdır, metrûktür."⁷⁰ ve "O, Hz. Peygamber (s) adına güvenilir şahıslardan yalan haberler rivâyet eder."⁷¹ şeklinde özetlenebilecek ifadeleri sened eksenli tesbitler olarak değerlendirmek mümkün iken "Bu metinde Hz. Peygamber'den

69 "Rabbim beni güzel bir edep ile terbiye etti." rivâyeti için Şevkânî, "Bu hadisin malum bir senedi yoktur." değerlendirmesinde bulunur. Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmûa*, 413.

70 "Yüce Allah buyurdu ki: Ey beni Âdem! Ben senin ayrılmaz nasibinim. O halde nasibin için gayret göster. Her insandan kaçış vardır fakat benden yoktur." rivâyeti için İbnü'l-Cevzî şu açıklamayı yapmıştır: "Hatîb dedi ki: Bu, metni mevzû bir hadis olup söz konusu isnad üzerine inşa edilmiştir. İbnü'l-Cârûd hariç rivâyetin bütün râvîleri, sıdk ile malum meşhur şahsiyetlerdir; ancak o yalancıdır." İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 3: 136. Farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 3: 214, 217, 220.

71 "Ebû Bekir vezirim ve benden sonra ümmetim için halifemdir. Ömer dostum ve dilimle konuşur. Osman bendendir. Ali ise kardeşim ve sancağımın sahibidir." İbnü'l-Cevzî, bu haberin tahlilinde: "Bu hadis mevzûdur ve râvîsi bir şey değildir. O kendisine güven duyulsun diye güvenilir şahıslardan karıştırarak hadisler rivâyet eder." İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 404. Farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 194, 397, 404.

sabit olan sahih bir şey yoktur.”⁷², “Allah Resûlü’ne (s) ait bu şekilde malum bir ifade yoktur.”⁷³, “Bu metin batıldır.”⁷⁴, “Bu hadis hem sened hem de metin açısından batıldır.”⁷⁵, “Bu hadis muhaddislerin ittifakı ile mevzûdur.”⁷⁶, “Bu hadis bütün yönleriyle batıldır.”⁷⁷, “Bütün bunlar ilim ehlinin ittifakıyla yalan ve iftiradır.”⁷⁸ şeklindeki özlü ifadeleri de metin eksensli yorumlar olarak değerlendirilmek mümkündür.

- 72 “Bu dünyanın cennetleri; Şam’da Dımaşk, Horasan’da Merv, Yemen’de de San’a yerleşkeleridir.” Bu rivâyeti, Yemen’den bazı tarihçilerin zikri olarak tesbit eden Şevkânî, bunu hadis kitaplarında bulamadığını ifade eder. Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmûa* 525; İbnü’l-Cevzî, “Zekâtı veriniz. Verirken de ilim ehlini gözetiniz. Zira o, daha iyi ve daha takvalıdır.” haberi için de bu metin batıl ve Hz. Peygamber üzerine bir yalandır. Senedinde bazı meçhul râvîlerin bulunduğu bu metin için kitapta doğruluğuna dair herhangi bir veriye ulaşamadığını ifade eder. İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 2., 150. Farklı örnekler için bk.: İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1: 146; 3: 14, 42; İbn Teymiyye, *Ehâdisu’l-Kussâs*, 36, 59, 63, 74, 83; Leknevî, *el-Asâru’l-merfûa*, 98.
- 73 “Hz. İbrahim (a.s.) ölünce yüce Allah ona: Ey İbrahim! Ölümü nasıl buldun? diye sordu. İbrahim (a.s.), yaş yüne batırılıp geri çekilen şiş gibi buldum. dedi. Allah, biz onu senin için kolaylaştırdık, buyurdu.” Bu rivâyet için İbnü’l-Cevzî, İbn Hibbân’ın metin eksensli şu tesbitini aktarmakla yetinir: “Bu metin mevzûdur. Cafer b. Nasr, sikâ râvîlerden kendisine rivâyet olunmayan haberler nakleder.” İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 3: 220. Farklı örnekler için bk.: İbn Teymiyye, *Ehâdisu’l-Kussâs*, 29, 93, 97, 101, 105; İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 2: 194, 228, 272.
- 74 “Fakirlik iftiharımıdır. Onunla övünürüm.” İbn Teymiyye bu haber için “Müslümanların eserlerinde rastlanılmayan bir uydurma” tanımlaması yapar. İbn Teymiyye, *Ehâdisu’l-Kussâs*, 49. Farklı örnek için bk.: İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 2: 232.
- 75 “Balık yemek bedeni gevşetir.” rivâyetin manasına dair çeşitli mülâhazalarda bulunan İbnü’l-Cevzî, bu haberin sıhhati için: “Bu, isnadı ve manası bakımından hiçbir kıymeti olmayan bir hadistir.” değerlendirmesinde bulunur. İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 3: 15. Müellifin haberi mana bakımından da tahlile tabi tutması içerik tenkidinin açık beyanıdır. Farklı örnekler için bk.: İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 2: 224, 263.
- 76 “Aynı yıl içerisinde hem beni hem de babam İbrahim’i ziyaret eden cennete gider.” haberi için İbn Teymiyye, “Bu hiçbir hadis ehlinin rivâyet olunmamış yalan ve uydurma bir haberdir.” tesbitiyle yetinir. İbn Teymiyye, *Ehâdisu’l-Kussâs*, 61. Farklı örnek için bk.: Leknevî, *el-Asâru’l-Merfûa*, 63.
- 77 Enes b. Mâlik’in şöyle bir haber rivâyet ettiği nakledilir: “Allah Resûlü’ne (s) farklı türlerde güzel kokular hediye edilmişti. Hz. Peygamber (s) hepsini iade edip sadece merzencüşü kabul etti. Kendisine Ya Resûllullah (s) tüm kokuları iade edip merzencüşü niçin kabul ettiniz? diye sorduğumda O da ‘İsrâ Gecesi ben semada iken merzencüşün arşın altında yetiştiğini gördüm.’ diye cevap verdi. Bu rivâyetin tahlilinde İbnü’l-Cevzî, Ebû Bekir el-Hatîb’in “O metin ve sened açısından uydurma bir haberdir.” değerlendirmesine yer verir. İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 3: 64. Farklı örnekler için bk.: İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât*, 1: 105, 150, 214; 2:216, 247.
- 78 Hz. Peygamber’in (s) nurunu konu edinen haberleri değerlendiren Leknevî ilgili tüm rivâyetleri, ilim ehlinin ittifakıyla yalan ve iftira olarak değerlendirir. Leknevî, *el-Asâru’l-Merfûa*, 42-43.

Metnin müellifteki olumsuz yansıması olarak ortaya çıkan “Bu hadis mevzûdur. Uyduran İslam’ı karalamaya yeltenmiştir.”⁷⁹ “Bu hadis mevzûdur. Uyduran dini yıkamayı kast etmiştir.”⁸⁰, “Bu, mevzû rivâyetlerin en çirkin olanıdır.”⁸¹ veya “Bu mevzû bir hadistir. Bunu uydurana Allah iyilik vermesin. Çünkü o, ürpertici çirkinliklerle İslam’ı karartmakta, Allah Resûlü’ne (s) ve sahâbeye layık olmayan sözler nakletmektedir.”⁸² şeklindeki tenkid lafızları da, metin tenkidinin varlığına delil olabilecek tercihlerdir. Zira müellif, haberin içeriğini İslam’a liyakat bağlamında problemlili görmekte ve rivâyetin din için ciddi bir tehlike olduğunu hatırlatmaktadır.

“Bu konuya dair rivâyet olunan hadislerin hepsi yalan ve uydurmadır.”⁸³, “Bu konu ile alakalı bütün rivâyetler batıl ve asılsızdır.”⁸⁴, “Bu konuya dair sahih hadis yoktur.”⁸⁵ şeklinde özetlenebilecek ifadeler, çoğunlukla metin

79 İbnü'l-Cevzî, Hayber'in fethinden sonra ganimet olarak Hz. Peygamber'in (s) payına düşen siyah bir eşeğin, Hz. Peygamber ile konuşmasını dile getiren bir rivâyeti zikreder. Haberin sunumundan hemen sonra müellif, “Bu hadis mevzûdur. Uydurana Allah lanet etsin. O, bununla ancak İslam’ı yermeyi ve onunla alay etmeyi kast etmiştir.” tahlilinde bulunur. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 294. Farklı örnek için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 242.

80 Hz. Peygamber (s) ile Yahudi bir bostancı arasında geçen ve Hz. Yusuf'a secde eden yıldızların adlarını konu edinen rivâyeti zikreden İbnü'l-Cevzî, bu haber için “Bu hadis, Hz. Peygamber (s) adına söylenen bir yalandır. Onu uyduran İslam’ı yıkmaya kast etmiştir.” değerlendirmesinde bulunur. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1:145-146.

81 Berat gecesinde kılınan elli rekâtli bir namazın, kişiye kazandırdıklarını abartılı bir üslup ile dile getirilen haber için Leknevî, mevzû haberlerin en çirkinini değerlendirmesini yapar. Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 84. Farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 369, 373; 3: 195, 240.

82 Son derece dramatik bir üslup ve detaylı bir anlatım ile dile getirilen Ukkâşe'nin Allah Resûlü'nden (s) darp ile kısas uygulama talebinin işlendiği olayı İbnü'l-Cevzî, tema olarak çirkin kabul edilip reddeder. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1: 295-301.

83 İbnü'l-Cevzî'nin, “Akla dair pek çok şey rivâyet edilmiştir. Fakat onunla alakalı sabit bir şey yoktur.” değerlendirmesi bu durumun tipik örneklerindedir. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1:177. Farklı örnekler için bk.: İbn Kayyim, *el-Menâru'l-munîf*, 56, 63, 64, 65, 66, 67, 87, 294; Mevsilî, Ömer b. Bedr, *el-Muğnî ani'l-hfzi ve'l-kitâbi*, (*Cünnetu'l-murtâb bi nakdi el-muğnî ani'l-hfzi ve'l-kitâb* adlı eserin içinde), Tsn: Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994): 1: 21; Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakûb, *Sifru's-Saâde*, Thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih- Ömer Yusuf Hamza (Kahire: Merkezu'l-Kitâb, 1997): 279.

84 Yararılma esnasında yüce Allah'ın ruhlar arasında Ebû Bekir'in ruhunu seçtiği ifade edilen haber ve benzerleri için Fîrûzâbâdî, “Bu konuya dair bütün rivâyetler batıl ve asılsızdır.” değerlendirmesinde bulunur. Fîrûzâbâdî, *Sifru's-Saâde*, 274. Farklı örnekler için bk.: Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 541, 624.

85 Leknevî, haftanın gün veya gecelerine has namazalar için sahih bir şeylerin olmadığını

eksenli tahliller sonucu verilmiş birer hüküm cümlesidir. Konuya dair ilgili haberler incelediğinde müelliflerin, kimi zaman sahih senedlerin yokluğu, kimi zaman da içeriğin dinî düşünce ile uyumsuzluğu üzerinden bir yöntem geliştirerek bu türden toplu değerlendirmelere ulaştıkları görülecektir. Neredeyse bütünüyle böyle bir içeriğe sahip olan *el-Muğnî ani'l-Hıfzi ve'l-Kitab, Hâtimetü Sifri's-Saâde, el-Menârü'l-Münîf*, ve *el-Âsârü'l-Merfûa* adlı mevzûat edebiyatı eserlerinde de örneklerine sıkça rastlayabildiğimiz bu tür toptancı analizler, rivâyetlerin senedlerine bakmaya gereksinimin olmadığı iması ile mevzû hadislerin tesbitine dönük kolaylaştırıcı bir metot olarak geliştirilmiştir.

Mevzûat edebiyatı müelliflerinin râvîlere dönük kimi değerlendirmelerinde “Bu hadis mevzûdur. Uydurana Allah lanet etsin.”⁸⁶ “Bunu uydurana Allah rezil etsin.”⁸⁷ şeklinde özetlenebilecek bazı sert tahlillerine de sıkça rastlanılmaktadır. İlk etapta sened tenkidi izlenimi veren bu tür tabirler, aslında metin tenkidi kapsamına dâhil olabilecek tercihlerdir. Çünkü müellifi ağır bir bedduaya sevk eden, ilgili haberin içeriğine duyulan tepkidir. Bu tür kullanımlara genelde akla ve İslamî anlayışa muhalefeti açık olan haberlerin tahlilinde rastlamak, bu durumun kanıtlarındandır. İfade olunduğu üzere bu tür cümleler, metnin içerdiği problemlerden kaynaklanan tepkilerdir.

Müellifin hadis diye uydurulmuş metnin içeriğine duyduğu bir tepkinin yansıması olarak ortaya çıkan, şaşkınlık ve taaccüb bildiren ifadeleri de, metin tenkid faaliyetinin birer sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin, “Bu haberin nakli ne garip bir haldir.”⁸⁸ “Bu hadisin yazılımı ancak

ifade eder. Leknevî, *el-Asârü'l-Merfûa*, 56, 58. Farklı örnekler için bk.: Mevsîlî, *el-Muğnî*, 1: 100, 2: 242.

86 Örneğin: İbnü'l-Cevzî, taarruzu açık olan “Ümmetim içinde adı Muhammed b. İdris (İmam Şâfiî) olan bir şahıs zuhur edecektir. O, ümmetim için şeytandan daha zararlı olacaktır. Ve yine ümmetimden adı Ebû Hanîfe olan bir zat gelecektir ki, o da, ümmetimin ışığıdır.” rivâyetin hemen akabinde “Bu hadis mevzûdur. Uydurana Allah lanet etsin.” tesbitinde bulunur. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 48.

87 “Kim baklayı kabuğu ile yerse, Allah o kişiden yediği kadar dert çıkarır.” rivâyetinin tahlilinde İbn Kayyim, “Allah uydurana lanet etsin.” tesbiti ile yetinir. İbn Kayyim, *el-Menârü'l-Münîf*, 55. Farklı örnekler için bk.: İbn Kayyim, *el-Menârü'l-Münîf*, 48, 49, 51, 57, 62, 139.

88 Ufukların Müslümanlara açılacağı ve Kazvîn Şehri'nin fethedileceği ifade edilen ve akabinde kim Kazvîn'de kırk gün veya kırk gece kalırsa kendisine cennetten büyük mükâfatların tahsis edileceğini haber veren rivâyet için İbnü'l-Cevzî, “Onca ilmine rağmen İbn Mâce'nin bu haberin durumunu beyan etmeden *Sünen*'inde zikretmesi ne garip bir haldir. O, Sahîhayn'da Kim yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadis rivâyet ederse

garipsemek için helaldir.”⁸⁹ ve “Bu tür uydurmaların rivâyeti ne de şaşılacak bir haldir.”⁹⁰ şeklinde özetlenebilen söylemler de içerik tahlili sonucunda ortaya çıkmış hükümlerdir.

Mevzûat edebiyatı müelliflerinde haberlerin tesbitinde kimi zaman çeşitli tereddütlerin varlığı kendisini hissettiren, kimi zaman da ilgili kararda kesin bir itminan söz konusudur. Mevzû olduğunda emin olunan haberlerin analizinde “Bu hadisin mevzû oluşunda şüphe yoktur.”⁹¹, “Dinleyici onun yalan konuştuğundan şüphe etmez.”⁹² şeklinde tabirlerin kullanımı tercih edilir. İhtimale yer vermeksizin haber ile ilgili bu hükme varış, sened değil, metin üzerinden tahakkuk eden bir sonuçtur. Zira müellif, rivâyetin kabulünü içeriğinden ötürü reddetmektedir.

Mevzû hadis edebiyatı müellifleri, rivâyetlerin tahlilinde kimi zaman hükmün ispatına dair çeşitli gerekçeleri ileri sürerken kimi zaman da herhangi bir sebep bildirme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Mevzû hadis edebiyatında sıkça rastlanılan bu tür haberler için sadece “mevzûdur”, “batıldır”, veya “aslı yoktur” şeklindeki özlü ifadelerle yetinilmiştir.⁹³ Rivâyetin metninin, sahih olmadığına olan inanç üzerinden varılan bu tür sonuçlar, sened tahlilinden ziyade metin tenkidinin örneklerindedir.

Uydurma kimi haberler için dile getirilen “manen sahihtir.” hükmü, metin tenkid faaliyetinin bir ürünüdür. Zira bazı mevzû hadisler, İslamî

o yalancılardandır. hadisini bilmez mi? O bilir ki: Avam, eğer bu hadis sahih olmasaydı bu âlim onu zikretmezdi deyip onunla amel eder. Fakat asabiyet, ülke ve vatan sevgisi galip geldi.” değerlendirmesinde bulunur. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 55-56.

89 Örneğin, “Fakirler, zenginlerin mendilleridir. Onlarla günahlarını silerler.” rivâyeti için İbn Hibbân: “Şaşkınlığı ifade etme dışında onu zikretmek helal değildir.” ifadesini tercih eder. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 154. Farklı örnekler için bk.: İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 2: 199, 262, 264.

90 İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 3: 91.

91 Allah'ın hediyesi olarak Cennet ehlinin parmaklarına takılacak ve üzerinde selamet ve afiyet temennisine dair çeşitli ifadelerin yazıldığı on yüzüğü konu edinen bir rivâyet için İbnü'l-Cevzî, “Bu hadisin mevzû oluşunda şüphe yoktur.” değerlendirmesinde bulunur. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 3: 251.

92 Yüce Allah'ın öfkesinin, Kur'an okuyan çocuklara muttali olması ile dindiğini ifade eden haber için İbnü'l-Cevzî, “Bu hadis sahih olmayıp lafızları da münkerdir. Dinleyen onun uydurma olduğundan şüphe etmez.” ifadesini tercih eder. İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât*, 1:126.

93 İbn Teymiyye'nin *Ehâdisü'l-Kussâs'*ında, Kavukçî'nin *el-Lü'lü'ü'l-Marsû'*asında ve M - hammed Beşîr el-Ezherî'nin *Tahzîrü'l-Müslimîn'*inde bu tür özlü tercihlere sıkça rastlamak mümkündür.

düşünceyle manen uyumlu haldedirler. Mevzûat edebiyatı müellifleri, bu tür haberlerden bazıları için “*Mevzûdur fakat manen sahihtir.*”⁹⁴ değerlendirmesinde bulunurlar. Böyle bir sonuca, ancak içerik üzerinden ulaşılabilir. Dolayısıyla mana üzerinden bir çıkarsamanın sonucunda oluşan “*Manen sahihtir.*” tabirini de, metin tenkid faaliyeti kapsamında ortaya çıkan bir ifade olarak değerlendirmek mümkün olacaktır. İbn Teymiyye, mananın doğru olması, rivâyetin peygambere aidiyeti anlamına gelmeyeceğini ifade etmesine⁹⁵ rağmen pek çok mevzûat edebiyatı müellifi gibi kendisi de uydurma kimi haberler için “*Manen sahihtir.*” tabirini kullanmıştır.⁹⁶

Senede dair herhangi bir tartışmaya girmeksizin içeriğin doğruluğunu ispatlayacak hiçbir verinin olmayışı üzerinden metnin ifade ettiği inancın dinde olmadığına karar vermek de, metin eksenli bir tahlilin sonucudur. Örneğin recep ayının on beşinin kutsallığı ve o güne has oruç ve namazın varlığına dair haberleri araştırdığını ifade eden Leknevî sonuç olarak: “Bil-dim ki bu, sûfîler arasında meşhur fakat şeriat kitaplarında aslı olmayan inançlardır.”⁹⁷ değerlendirmesinde bulunur.

Herhangi bir mukayese işlemine tabi tutulmaksızın metnin içeriğine duyulan tepkinin birer yansıması olarak gün yüzüne çıkan “Bu metin batıldır.”, “Bütün bunlar ilim ehlinin ittifakıyla yalan ve iftiradır.”, “Bu hadis mevzûdur. Uyduran dini yıkamayla kast etmiştir.”, “Bu haberin nakli ne garip bir haldir.”, “Bu hadisler mevzûdur. Allah bunu uydurana lanet etsin ve kendisine rahmet etmesin.” ve “Mevzûdur fakat manen sahihtir.” şeklindeki tepkisel ifadeler, ancak manaya yönelik rahatsızlığın birer ifadesi olup haberlerin metin açısından tenkid edilmesinin birer sonucudur.

Kimi haberlerle ilgili hükmün akabinde müellifin, rivâyetlerin senedlerinde zayıf, yalancı veya meçhul râvîlerin bulunduğu dair tesbitleri, rivâyetlerin salt sened üzerinden tahlile tabi tutulduğuna delil değildir.

94 “Ben Dâd harfini söyleyenlerin en güzel söyleyeniyim.” rivâyeti için Şevkânî, “Aslı yo - tur fakat manası sahihtir.” tesbitinde bulunur. Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 413. “Manen sahihtir.” tabirinin kullanımı için bk.: Kermî, Mer'î b. Yusuf el-Makdisî, *el-Fevâidu'l-mevzûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, Thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Verrâk, 1998): 92, 136; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve muzûlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs* (Kahire: Mektebetu'l-Kuds, h.1351): 1: 35, 70, 194, 2: 29, 88, 179; Ğazzî, Ahmed b. Abdulkerim, *el-Ceddu'l-hasîs fi beyânî mâ leyse bi hadîs*, Thk. Fevâz Ahmed Zemirulî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997): 82, 109, 120.

95 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, 124.

96 İbn Teymiyye, *Ehâdîsu'l-Kussâs*, 27, 62, 67.

97 Leknevî, *el-Asâru'l-Merfûa*, 78.

Bilakis bu tür değerlendirmeler, metin kaynaklı reddin somut gerekçesi olarak rivâyeti uyduranın tesbiti içindir.

SONUÇ

Haberlerin Hz. Peygamber'e (s) aidiyetlerinin tesbitinde, senedle birlikte içerik tenkidine de özen gösteren mevzûat edebiyatı müellifleri, metin tenkidinin asıl sahipleri olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Mevzûat edebiyatının temel kaynaklarından sayılan *Kitabü'l-Mevzûât*, *Ehâdîsü'l-Kussâs*, *el-Menârü'l-Münîf*, *el-Fevâidü'l-Mecmûa* ve *el-Âsârü'l-Merfûa* adlı eserler, metin tenkidi yoğunluğu açısından literatürde farklı bir konuma sahip çalışmalardır. Neredeyse her sayfasında içerik tenkidine rastlamanın mümkün olduğu bu eserler, koruma veya kolla mantalitesinden uzak bir üslup üzerine inşa olunmuş ve hadislerin tesbitinde yalnızca senedin temel ölçüt olmadığı inancıyla kaleme alınmışlardır.

Rivâyetlerin tesbitinde sened tahlilinin daha çok tercih edildiği malum bir gerçektir. Ancak özellikle çalışma konusu edindiğimiz eserler dikkate alındığında bu durumun farklı bir boyut kazanacağı da muhakkaktır. Zira onlar isnadın sahihliğinin, hadislin sahihliğini gerektirmediği inancına sahip muhakkik münekkid muhaddislerdir. Bu da muhaddisler nezdinde tenkid işleminin isnad ile sınırlı kalmadığı ve özellikle mevzû hadislerin tesbitinde içerik tenkidine ciddi önemin verildiğini ortaya koymaktadır.

Akıl ve mantık ölçülerini zorlamasından ötürü mananın kalpte oluşturduğu hoşnutsuzluk, basitlik veya çirkinlikten dolayı haberdeki seviye yoksunluğunun Hz. Peygamber'in üslubuna yakıştırılamaması ve mevzû olduğu açık olan haberler için detaylı tahlillere ihtiyacın olmadığına dile getirilmesi gibi beyanatlar, içerik üzerinden hükme varmanın adıdır. Nitekim mevzûat edebiyatı müellifleri, metnini sorunlu gördükleri hadisler hakkındaki hükümlerinde teferruatlı beyanatlara ihtiyaç duymadan kısa ifadelerle sonuca varmayı tercih etmişlerdir.

Hadis ile ilgili hükmü verip akabinde râvîyi tenkid etmek, sened tenkidini andırmayan kısa ifadelerle tahlili gerçekleştirmek veya sadece; "Bu hadis mevzûdur, batıldır, aslı yoktur." gibi sözlerle yetinmek gibi tercihler, salt sened tenkidi değildir. Bu tür gayretleri, sened tenkidinden ziyade metin tenkidine yormak daha doğru olacaktır. Kimi zaman ikili bir tahkikin peşi sıra vukuu bulduğu bu tür durumlarda müellif, rivâyetin uydurma olduğuna kani olmuş, o güvenle haberi içerik üzerinden reddetme eğiliminde

bulunmuştur. Bu arada müellifin senede dair sunduğu tenkidi ise rivâyetin kim veya kimler tarafından uydurulduğunun tesbiti, iddiasını somut veriler üzerinden ispat etme gayretti veya metin tenkidindeki sübjektifliği minimize edip somut bir dayanak ile ikna oranını artırma çabası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Yoksa bu tür tercihler, metne ikna olup sened üzerinden sonuca varma değildir. Ezcümle mevzû hadislerin tesbitinde müelliflerin haberleri Kur'an, sünnet, akıl, tarih ve ilmî verilere arz ederek metin üzerinden sonuca varmalarına yönelik değerlendirmeler, sened tenkidi karşısında azımsanmayacak derece önemli bir yekûn oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. Kahire: Mektebetu'l-Kuds, h.1351.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Demir, Mahmut. "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: "O'nu Azgın Bir Topluluk Öldürecek..." Rivâyeti Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/ 3, (2007): 143-164.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakûb. *Sifru's-Saâde*, Thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih- Ömer Yusuf Hamza. Kahire: Merkezu'l-Kitâb, 1997.
- Ğazzî, Ahmed b. Abdulkerim. *el-Ceddu'l-hasîs fi beyâni mâ leyse bi hadîs*, Thk. Fevvâz Ahmed Zemirulî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Menâru'l-munîf fi's-sahîhi ve'd-dâ'if*, Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Haleb: Matbua'tu'l-İslamiyye, 1970.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, Thk. Muhammed Abdürrahim. Beyru: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn. *Ehâdîsu'l-Kussâs*, Thk. Ahmed Abdullah Bâcûr. Kahire: Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lübnaniyye, 1993.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Kitâbu'l-Mevzûât*, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966.

- Kaya, Murat. *Mevzû Hadis Kültüründe Sûfi Müellifler*, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2016.
- Kermî, Mer'î b. Yusuf el-Makdisî. *el-Fevâidu'l-mevzûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, Thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Verrâk, 1998.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Abdulhay. *el-Asâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, Thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984.
- Mevsilî, Ömer b. Bedr. *el-Muğnî ani'l-hıfzi ve'l-kitâbî*, (Cünnetu'l-murtâb bi nakdi el-muğnî ani'l-hıfzi ve'l-kitâb adlı eserin içinde), Tasnif: Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994.
- Polat, Selahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Polat, Selahattin. "Hadiste Metin Tenkidi I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 113-130.
- Polat, Selahattin. "Hadiste Metin Tenkidi III", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1992): 79-109.
- Özçelik, Harun. "Mevzû Hadisleri Tespitte Metod Farklılıkları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004): 193-230.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdîsi'd-daîfeti ve'l-mevzûa*, Thk. Rıdvan Câmi Rıdvan. Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, h.1415.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Enbiya. "İbnu'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/1 (2006): 73-126.
- Yılmaz, Muhammet. "İbn Teymiyye'nin Ehâdîsi'l-Kussâs Adlı Eseri Çerçevesinde Rivâyetleri Kabul ve Red Kriterleri", *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Temmuz-Aralık 2003): 153-180.
- Yılmaz, Orhan. *İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Hadis/Sünnet Anlayışı ve Metin Tenkidindeki Yeri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.